

УДК 374

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.73-1.3>**Л. І. Ворона**кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

РОЗВИТОК ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ОГЛЯД НАУКОВИХ ДЖЕРЕЛ

У статті автор аналізує наукові дослідження, що стосуються розвитку позашкільної освіти, діяльності та функціонування закладів позашкільної освіти в Україні. Нині, на етапі розвитку та розбудови української держави, одними із пріоритетних завдань педагогічної науки і практики є надання якісних освітніх послуг та висока якість системи національної освіти. Важливе місце в цілісній системі національної освіти України належить позашкільній освіті, яка забезпечує ефективне виховання, навчання, розвиток і соціалізацію молодого покоління. В умовах відродження національної системи освіти позашкільні навчальні заклади стають невід'ємним компонентом освітньої структури. Вони доповнюють шкільну освіту та створюють позитивне виховне середовище для навчання. Саме позашкільня дає можливість учневі, родині та вчителю отримати додатковий інструмент визначення уподобань та прихильності щодо занять, що в кінцевому результаті може стати основою професійної діяльності, так і головним виховним впливом на формування молодшої особистості. Заклади позашкільної освіти надають різноманітний і різноплановий спектр освітніх послуг, які повинні огородити дитину від впливу вулиці, іноді негативного впливу сім'ї, надмірного захоплення соціальними мережами, інтернетом узагалі. Натепер на державному рівні функціонують понад три тисячі позашкільних навчальних закладів, у яких за різними напрямками позашкільної освіти навчаються понад три мільйони вихованців. Процес реформування освіти загалом та позашкільної освіти зокрема і зумовлює пошук нових ідей функціонування позашкільних навчальних закладів, потребує запровадження нових педагогічних технологій щодо творчого розвитку дітей і молоді. Заклади позашкільної освіти розширюють сферу освітніх послуг, задовольняють інтереси і потреби учнів, сприяють формуванню особистості майбутнього громадянина, тому аналіз досліджень розвитку позашкільної освіти в системі освітнього простору є актуальним для вітчизняної педагогічної науки.

Ключові слова: позашкільня, позашкільна освіта, заклади позашкільної освіти, напрями позашкільної освіти.

Постановка проблеми. Потреби сьогодення, особливі геополітичні умови розвитку української держави вимагають реформування системи національної освіти та модернізації державної освітньої політики. Ця реформа потребує втілення в освітню діяльність країни засад Нової української школи, окрім того, підвищується попит дітей та їхніх батьків на додаткові освітні послуги, які може надавати позашкільна освіта, як чи не єдиний інститут виховання та навчання дитини за межами школи й інструмент обмеження негативного впливу суспільства («вулиці»).

Заклади позашкільної освіти забезпечують реалізацію потреб, запитів та інтересів вихованців у самореалізації, соціалізації, включення в суспільні відносини, професійне самовизначення, розвиток творчих здібностей у сфері культури, мистецтва, техніки, туризму та краєзнавства, екології, спорту, наукових знань тощо, формує унікально креативне освітнє розвивальне середовище, відкрите для кожної дитини, яке не може створити освітній заклад, бо немає належної спеціалізації та фахівців для розвитку особливих здібностей і задатків учня. Позашкільня є тим інструментом національ-

ної освіти, що сприяє виявленню та розвитку особливих здібностей учнів, їхньому інтелектуальному зростанню та поглибленому опануванню предметних напрямів шкільної програми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи позашкільної освіти розкривають праці відомих педагогів Г. Ващенко, Є. Мединського, І. Огієнка, М. Пирогова, С. Русової, С. Сірополка, В. Сухомлинського й інших. Питання методологічних засад позашкільної освіти та виховання, позашкільної роботи висвітлені у працях українських учених І. Беха, В. Борисова, В. Вербицького, А. Капської, Б. Кобзаря, В. Мадзігона, Г. Пустовіта, Ю. Руденка, А. Сиротенка, О. Сухомлинської, Т. Сущенко, О. Биковської. Питанням позашкільної освіти в Україні присвячували свої наукові праці вчені В. Сухомлинський, Г. Пустовіт, Г. Бех, О. Биковська, В. Вербицький, Б. Кобзар, О. Лісовий, О. Литовченко, О. Савенко, Т. Сущенко, С. Уварова, Л. Тихенко, Л. Ковбасенко й інші.

Мета статті. Проаналізувати наукові дослідження, що стосуються розвитку, діяльності та функціонування позашкільної освіти в Україні, виявити основні тенденції, окреслити перспек-

тивні напрями функціонування діяльності закладів позашкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. У Національній доктрині розвитку освіти на належному рівні порушено питання організації, функціонування та розвитку позашкільної освіти, що виражається у збереженні мережі багаторівневої системи закладів позашкільної освіти різних типів і профілів із метою забезпечення рівного доступу дітей та молоді до навчання, виховання, розвитку їхніх здібностей і талантів.

Освітні послуги позашкільної освіти в Україні надаються закладами освіти, культури, мистецтва, фізичного виховання і спорту тощо. Особливе місце серед них належить позашкільним навчальним закладам, які можуть швидко, мобільно реагувати на зміни, надавати дітям широкі, креативні та неформальні можливості для покращення якості їхнього життя, інтенсивного формування позитивного ставлення до нього, передбачають активну взаємодію та співпрацю дорослих і дітей. У позашкільних навчальних закладах залучення учнів в освітню діяльність відбувається в невимушеному навчально-виховному процесі за вільного вибору особистістю не лише закладу, а й педагогів, відповідно до своїх уподобань, нахилів та інтересів.

Зацікавленість позашкільною освітою спостерігається від найдавніших часів. Ще в X ст. були створені передумови для виникнення позашкільної освіти, спрямування її змісту на опанування дітьми елементарних трудових умінь та навичок. Протягом X–XV ст. відбулася активізація освітньої діяльності, розвитку освіти, шкільництва, появи перших методичних настанов [1]. Проте сучасні науковці, що вивчають позашкільну освіту, стверджують, що становлення позашкільної освіти простежується з кінця XIX – початку XX ст. Саме тоді для підвищення культурного рівня робітників виникають «вільні класи», профільні клуби і товариства, з метою зменшення бездоглядності дітей – «денні клуби для дітей» та ігрові майданчики.

На початку XIX ст. теоретичні основи позашкільної освіти як соціально-педагогічного феномену закладені у працях відомих педагогів (А. Зеленько, П. Лесгафт, К. Фортунатов, С. Шацький, Є. Мединський та інші).

Коштом ліберальних громадських організацій, добровільних пожертвувань та благодійних внесків педагога намагалися створити позашкільні дитячі об'єднання. Такі об'єднання ставали майданчиком, основою для розроблення теорії позашкільної освіти та виховання. Активізація різних форм організації позашкільної діяльності припадає на кінець XIX ст. Першим проявом позашкільної роботи в Україні можна вважати відкритий у Харкові в 1895 р. дитячий парк для ігор. Для реалізації завдань навчання та виховання дітей створювалися перші центри позашкільної освіти.

Особливий попит в Україні в 1918–1919 рр. мали невеликі дитячі клуби, комуни, секції. Такі організації були праобразом сучасних позашкільних закладів освіти. За період з 1917 по 1920 рр. в Україні було створено Департамент позашкільної освіти, який сприяв появі закладів нового типу.

Значний внесок у становлення та розвиток позашкільної освіти зробив Є. Мединський. У своїх працях учений висвітлює питання моралі, соціальної педагогіки, формування, становлення та розвитку людської особистості. Однією з його фундаментальних праць є «Енциклопедія позашкільної освіти», яка вийшла у світ у 1923 р. У ній учений підійшов до визначення цілей і змісту позашкільної освіти, визначив її як безперервний процес, що супроводжує розвиток і формування особистості протягом усього життя людини. Є. Мединський дав визначення позашкільної освіти як засобу «усебічного, гармонійного розвитку особистості або людського колективу в розумовому, моральному, естетичному і фізичному відношенні» [4].

Науково-методологічним основам розвитку позашкільної освіти в Україні присвячено низку докторських дисертаційних робіт, які мають велике значення для модернізації змісту позашкільної освіти.

Питання педагогічного процесу в позашкільних навчальних закладах вивчено в дисертаційному дослідженні Т. Сущенко. У роботі висвітлено вплив теоретичних засад педагогіки на становлення і розвиток сучасної позашкільної освіти. Важливим результатом досліджень Т. Сущенко став висновок про необхідність виокремлення позашкільної педагогіки як самостійної галузі педагогіки. Учена характеризує позашкільний педагогічний процес як процес духовного взаємозбагачення педагогів і вихованців в умовах сприятливого психологічного клімату взаємин, інтелектуальної співтворчості, високої загальної та діалогічної культури [8].

Теоретико-методологічні основи позашкільної освіти в Україні висвітлено в докторській дисертації Олени Володимирівни Биковської. У роботі розкриваються питання теоретико-методичних основ позашкільної освіти в Україні, здійснено науково-методологічне обґрунтування позашкільної освіти як системи, визначено структуру, компоненти, організаційно-управлінські основи позашкільної освіти. Учена хронологічно виділила п'ять основних етапів становлення та розвитку позашкільних навчальних закладів, проаналізувала особливості функціонування позашкільної освіти на кожному етапі (I етап – до X ст. – виникнення позашкільної освіти; II етап – X–XV ст. – активізація освітньої діяльності, розвиток позашкільної освіти; III етап – XVI – початок XX ст. – спрямування позашкільної освіти на виховання молоді засобами народної педагогіки; IV етап – XX ст. – розвиток закладів позашкільної освіти, формування позашкільної освіти як системи; V етап – кінець XX – початок XXI ст. –

закріплення статусу позашкільної освіти як складової частини безперервної освіти). У роботі проведено порівняльний аналіз сучасного стану позашкільної освіти в Україні й інших державах, встановлено спільні та відмінні моменти в організації та функціонуванні, що дає можливості використовувати кращі практики закордонного позашкільня для покращення діяльності вітчизняних позашкільних закладів.

У результаті дослідження розроблено методику позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу, яка розкриває мету, зміст, форми, методи і засоби позашкільної освіти, експериментально доведено ефективність упровадження методики в діяльність закладів позашкільної освіти, що сприяло підвищенню рівня освітніх досягнень учнів.

Розвиток позашкільної еколого-натуралістичної освіти в Україні (1925–2000 рр.) досліджував Володимир Валентинович Вербицький. Дисертація присвячена дослідженню розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти в Україні у визначений період. У роботі вчений визначає закономірності й організаційно-дидактичні особливості розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти, досліджує теоретичні засади й історико-культурні джерела даного напрямку освіти. Відповідно до історичних періодів, з урахуванням суспільно-політичних і соціокультурних умов учений виділяє формування змісту позашкільної еколого-натуралістичної освіти, обґрунтовує можливості використання творчих, прогресивних ідей історичного досвіду в сучасних умовах, використання прогресивних ідей національного досвіду діяльності позашкільних установ, які сприяли розвитку еколого-натуралістичної освіти, у сучасних умовах реформування української освітньої системи. Дослідник подає й аргументує визначення змісту понять «еколого-натуралістична освіта», «позашкільна еколого-натуралістична освіта», розкриває особливості й узагальнює процес розвитку організаційно-дидактичних форм і змісту позашкільної еколого-натуралістичної освіти в різні історичні періоди. Результати досліджень були впроваджені в освітній процес закладів позашкільної освіти України.

Теоретико-методичні основи формування конструктивно-технічної компетентності учнів основної школи в умовах позашкільних навчальних закладів досліджував Ярослав Семенович Кепша. Робота присвячена конструктивно-технічним компетентностям вихованців гуртків технічного напрямку. Учений розробив, теоретично обґрунтував і експериментально перевіряв ефективність і особливості функціонування системи методологічного забезпечення формування конструктивно-технічної компетентності у вихованців гуртків технічного напрямку. Визначено критерії та показники, апробовано методику діагностування рівнів сформованості КТК гуртківців у процесі навчання

технічних дисциплін. Удосконалено зміст, форми та методи конструктивно-технічної творчості гуртківців у позашкільних навчальних закладах науково-технічного напрямку. Наведено результати експериментального дослідження ефективності запропонованої педагогічної системи формування конструктивно-технічної компетентності гуртківців у процесі вивчення технічних дисциплін [3].

Основи майбутньої творчої особистості закладаються ще в дитинстві, а майбутнє держави визначається рівнем освіченості її найменших громадян. Теоретико-методичні засади формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника в позашкільному навчальному закладі досліджував Олександр Сергійович Семенов. У роботі вчений розробив теоретико-методичні засади формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника в позашкільному навчальному закладі; обґрунтовано концептуальні основи та технологічні підходи до формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника; представлено систему формування творчо спрямованої особистості вихованця старшого дошкільного віку в позашкільному навчальному закладі; охарактеризовано концептуальні, змістово-контекстні, організаційно-педагогічні, технологічні та рефлексивно-оцінні засади формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника в позашкільному навчальному закладі; подано критеріально-діагностичний комплекс та результати експерименту з формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника в позашкільному навчальному закладі [7].

Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9-х класів у позашкільних навчальних закладах досліджував Г. Пустовіт. У роботі вчений досліджував основи екологічної освіти та виховання учнів 1–9-х класів у позашкільних навчальних закладах у різних напрямках сучасної освітньої практики. Визначено основні параметри, рівні та напрями ставлення дітей до природи, охарактеризовано типи практичної діяльності в доквіллі, обґрунтовано теоретико-методологічні та методичні засади модернізації змісту екологічної освіти в позашкільних навчальних закладах, також опрацьовані критерії ефективності у формуванні компонентів екологічної вихованості особистості. Учений розробив та запропонував функціональну модель екологічної освіти та виховання учнів у позашкільних навчальних закладах. На підставі результатів дослідження розроблено збірник навчальних програм, навчально-методичні посібники й інструктивно-методичні матеріали щодо вдосконалення екологічної освіти та виховання учнів у закладах позашкільної освіти [6].

Державне регулювання розвитку позашкільної освіти в Україні вивчала Раїса Андріївна Науменко. У роботі досліджено й обґрунтовано тенденції,

принципи і закономірності структурно-функціональної моделі державного регулювання розвитку позашкільної освіти, розроблено на цій основі практичні рекомендації щодо підвищення результативності механізмів державного регулювання розвитку позашкільної освіти в сучасних умовах [5].

Педагогічна підтримка обдарованих школярів досліджена в роботі Марини Миколаївни Кабанець «Розвиток системи педагогічної підтримки обдарованих школярів у східноукраїнському регіоні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)». У докторському дослідженні обґрунтовано теоретичні положення щодо розвитку системи педагогічної підтримки обдарованих учнів у зазначеному регіоні. Учена узагальнила передовий педагогічний досвід педагогів регіону та перспективи його використання в сучасній системі освіти України. Визначено критерії, показники й умови ефективності системи педагогічної підтримки обдарованих школярів у регіональному вимірі; узагальнено практичний досвід педагогічної підтримки обдарованих школярів у Донецькій та Луганській областях, систематизовано форми та методи педагогічної підтримки; обґрунтовано періодизацію розвитку системи педагогічної підтримки обдарованих школярів у східноукраїнському регіоні; висвітлено практику роботи з педагогічними та науково-педагогічними кадрами; визначено прогресивні ідеї та найкращі практики педагогічної підтримки обдарованих школярів у східноукраїнському регіоні для їх імплементації в системі освіти України; визначено тенденції розвитку відповідної системи (до цілісності й гармонізації дій у напрямі реалізації індивідуальних траєкторій особистісного розвитку обдарованих дітей; до трансформації педагогічної підтримки обдарованих школярів із рівня підвищення їхньої освіченості на рівень системного оновлення ними завдань самозобов'язань в особистісному саморозвитку; до забезпечення адресного педагогічного впливу на обдарованих дітей); уточнено поняття «педагогічна підтримка обдарованих школярів», «система педагогічної підтримки обдарованих школярів у регіональному вимірі» [2].

Висновки і пропозиції. Натепер позашкільна освіта виступає одним із могутніх засобів розвитку і формування особистості. Завданням національної політики у сфері позашкільної освіти є забезпечення реалізації потреб, запитів та інтересів вихованців у самореалізації, соціалізації, включення в суспільні відносини, професійне самовизначення, розвиток творчих здібностей у сфері культури, мистецтва, техніки, туризму та краєзнавства, екології, спорту, наукових знань. Позашкільна формує унікально креативне освітнє розвивальне середовище, відкрите для кожної дитини, яке не може створити заклад загальної середньої освіти, бо немає належної спеціалізації і фахівців для розвитку особливих здібностей та задатків учня.

Проведений аналіз наукових робіт свідчить, що в Україні активізовано наукові дослідження із проблем позашкільної освіти. Огляд наукових робіт дає змогу з'ясувати сучасну ситуацію щодо розвитку позашкільної освіти в Україні. Вітчизняні вчені приділяють належну увагу розвитку позашкільної освіти, організаційно-педагогічним та методико-методологічним проблемам функціонування й розвитку закладів позашкільної освіти. Наукові дослідження використовуються у практичній діяльності закладами позашкільної освіти на всіх рівнях. Хоча натеper в умовах Нової української школи унікальну систему позашкільної освіти варто модернізувати й удосконалити. Система позашкільної освіти виступає гарантом виявлення, підтримки і розвитку обдарованих дітей. Для розвитку українського позашкільної освіти необхідно об'єднати зусилля держави, громадськості та батьків. Витрати бюджетів усіх рівнів на позашкільну освіту є довгостроковими інвестиціями в майбутній розвиток держави, кадровий потенціал інтелектуального, науково-технічного, творчого і культурного розвитку суспільства. Можливість вибору улюблених занять у позашкільних закладах позитивно впливає на формування особистості та сприяє набуттю певного життєвого досвіду.

Список використаної літератури:

1. Биковська О. Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні : дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2008. 470.
2. Кабанець М. Розвиток системи педагогічної підтримки обдарованих школярів у східноукраїнському регіоні (кінець ХХ – початок ХХІ ст. : автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2019. 40 с.
3. Кепша Я. Теоретико-методичні основи формування конструктивно-технічної компетентності учнів основної школи в умовах позашкільних навчальних закладів : автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2011. 40 с.
4. Медынский Е. Внешкольное образование, его значение, организация и техника. Москва, 1916. 327 с.
5. Науменко Р. Державне регулювання розвитку позашкільної освіти в Україні. Київ : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2012. 391 с.
6. Пустовіт Г. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах : автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.07. Тернопіль, 2005. 51 с.
7. Семенов О. Особистісне самовизначення школяра в діяльності комплексного позашкільного навчально-виховного закладу : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2000. 219 с.
8. Сущенко Т. Педагогічний процес у позашкільних закладах : дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. Запоріжжя, 1993. 332 с.

Vorona L. Development of extracurricular education in Ukraine: overview of scientific sources

In the article the author analyzes research related to the development of out-of-school education, activities and functioning of out-of-school education institutions in Ukraine. Today, at the stage of development and development of the Ukrainian state, one of the priority tasks of pedagogical science and practice is the provision of quality educational services and high quality of the national education system. An important place in the holistic system of national education of Ukraine is occupied by out-of-school education, which provides effective education, training, development and socialization of the younger generation. With the revival of the national education system, out-of-school educational institutions are becoming an integral part of the educational structure. They complement school education and create a positive educational environment for learning. It is extracurricular activities that allow the student, family and teacher to get an additional tool for determining preferences and commitment to the direction of classes, which may ultimately become the basis of both professional activities and the dominant educational influence on the formation of young personality. Extracurricular educational institutions provide a diverse and diverse range of educational services that should protect the child from the impact of the street, sometimes the negative impact of the family, excessive fascination with social networks and the Internet in general. Today, there are more than 3 000 out-of-school educational institutions at the state level, in which more than 3 million pupils study in various areas of out-of-school education. The process of reforming education in general and out-of-school education in particular determines the search for new ideas for the functioning of out-of-school educational institutions, requires the introduction of new pedagogical technologies for the creative development of children and youth. Extracurricular education institutions expand the scope of educational services, meet the interests and needs of students, contribute to the formation of the personality of the future citizen, so the analysis of research on the development of extracurricular education in the educational space is relevant for domestic pedagogical science.

Key words: *out-of-school, out-of-school education, out-of-school education institutions, directions of out-of-school education.*